

DVOOLTARSKE CRKVE NA CRNOGORSKOM PRIMORJU

Ivan Jovović

This paper is focused on the phenomenon of two altar churches in Montenegro as a testimony to religious and ethnical tolerance and solidarity of citizens in practising religious rites in the same, joint and unitary religious objects.

Autentičnost crnogorskog prostora je po mnogo čemu dokumentovana u različitim tragovima duhovne i materijalne kulture. Iako po geografskom prostranstvu i demografskim karakteristikama Crnu Goru ubrajamo u relativno male države, u njenoj sveukupnoj istoriji nailazimo na brojna mjesta koja u svakom pogledu nadilaze navedene parametre. Uostalom, davno su referentni naučni autoriteti ustanovili značaj Crnogorskog primorja u državotvornom smislu, ali i ukazali na najraznovrsnije političke i kulturne procese koji su produkovali određene pojave, kakve rijetko susrijećemo kroz istoriju.¹ Jednu od osobenosti ovog područja čine dvooltarske crkve, koje predstavljaju zajedničku baštinu Katoličke i Pravoslavne crkve.

¹ Šufraj M, *Srbi i Arbanasi* (predgovor Stanoja Stanojević), Beograd, 1925.

Prema mišljenju akademika Pavla Mijovića, u formiranju nacionalne svijesti Crnogoraca naše Primorje je imalo malo uticaja, što je objašnjivo ako se posmatraju ideološka stajališta vladajućih političkih elita i stavovi značajnog dijela inteligencije u Crnoj Gori još od kraja XIX stoljeća, zaključno sa posljednjom decenijom prošlog vijeka. Zato su ciljno eliminisani iz crnogorskog obrazovnog sistema, pa samim tim iz dobrog dijela kolektivne memorije, svi oni tragovi zapadnjačko – istočnjačke simbioze, kao osobenosti ovog prostora.² To je razlog što je šira crnogorska javnost po prvi put saznala za fenomen dvooltarskih crkava, onda kada je 1995. godine protivpravno bio uklonjen katolički oltar iz zajedničke crkve Sv. Petke u Sutomoru.³ Inače, dvooltarskim crkvama na Crnogorskom primorju posvećen je jedan broj stručnih i publicističkih članaka, mada su one obrađene i u okviru nekih širih tema, u kojima susrijećemo potpuno različite stavove o ovom fenomenu. Jedni su u crkvama sa dva oltara vidjeli simbol vjekovne vjerske tolerancije,⁴ drugi su u njima prepoznali prozelitizam katoličke crkve,⁵ a treći defanzivu katolicizma.⁶

Osobene po svojoj strukturi, dvooltarske crkve su pojava u crnogorskoj duhovnoj riznici nastala u periodu od XVI do XVIII vijeka, kada se očekivalo da će doći do jedinstva crkava. Na osnovu brojne arhivske građe nastale u tom periodu možemo konstatovati da je zabilježen najveći stepen solidarnosti Pravoslavne i Katoličke crkve na Crnogorskom primorju, odnosno izvršena homogenizacija hrišćanskog življa na antiturskoj

² Mijović P, *Crnogorski apokrifi*, Cetinje, 1992, str. 209.

³ Brajović V, *Skrnavljenje suživota*, „Vreme“, 06. 01. 1996, str. 17. Crnogorski nedjeljnik *Monitor* posvetio je više članaka ovoj problematici.

⁴ Luković N, *Boka Kotorska*, Cetinje, 1951, str. 15. – 16.

⁵ Nakićenović S, *Boka, antropogeografska studija*, Podgorica, 1997, str. 444. – 445. (reprint)

⁶ Butorac P, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999, str. 216.

osnovi.⁷ Nasuprot takvim tendencijama, ipak nailazimo na sporadične imovinsko - pravne sporove oko vlasništva nad crkvama, s obzirom da su one bile u susvojinjskom odnosu Katoličke i Pravoslavne crkve. Do udaljavanja, pa čak u nekim slučajevima vjerske netrpeljivosti, na ovom prostoru između pomenutih crkava dolazi u XIX vijeku, što se reflektovalo i na status dvooltarskih crkava.⁸

U cilju objektivnog sagledavanja predmetne materije ne možemo fenomen dvooltarskih crkava isključivo vezivati za crnogorski prostor. Njih ima na rubnim djelovima Mediterana i drugdje, đe je živjelo miješano stanovništvo različitih vjeroispovjesti. Dva oltara, pravoslavni i katolički, mogli su se krajem XVII vijeka vidjeti ne samo na Crnogorskom primorju, već i u crkvama u Dalmaciji. Kao produkt dobrih odnosa među hrišćanskim crkvama nastali su tragovi materijalne kulture u obliku sakralnih građevina sa bikonfesionalnim elementima. U ovakvim sakralnim objektima jedan prostor je bio određen za katoličku misu, a drugi za pravoslavnu liturgiju.⁹

Tematika dvooltarskih crkava ulazi u samu bit odnosa Katoličke i Pravoslavne crkve, zbog čega jednom saopštene proizvoljne interpretacije prošlosti mogu postati povod budućih nesporazuma. Obično nekritičke sudove pronalazimo u onim tekstovima đe se kao argumentacija za realna istorijska zbivanja prilažu tzv. narodna predanja. Jedno od takvih predanja prepoznajemo i u zapisima ruskog naučnika Pavla Rovinskog, koji je 1886. godine dolazio u Kolašin. Prema njegovom kazivanju crkva u Smajlagića Polju, koju su Turci srušili, imala je dva oltara za – pravoslavne i katolike. Međutim, ovu konstataciju

⁷ Milošević M, *Veze tkane vjekovima*, „ Pobjeda “ 30. 03. 2002, str. 37.

⁸ Dragičević R, *Crkve sa dva oltara*, Starine Crne Gore, str. 93. – 94.

⁹ Vujičić R, *Crkve sa dva oltara*, Matica, br. 1, god. I, Cetinje, 2000, str.

ruskog naučnika ne potvrđuje nijedan do sada objavljen istorijski izvor. Sličnu količinu vjerodostojnosti sadrže i neka druga njegova kazivanja, kao što je ono o postojanju crkve Sv. Trojice na Rumiji, koju su Turci, navodno, srušili 1571. godine.¹⁰

Sagledavajući društvene prilike na Crnogorskom primorju tokom XVI, XVII i XVIII vijeka treba imati u vidu da je u tom periodu došlo do najvećeg približavanja hrišćanskih crkava na ovom prostoru od njihovog raskola 1054. godine. Međutim, o tom odnosu, tačnije njihovom približavanju, u nauci postoje divergentni stavovi, prije svega, zato što se proces približavanja crkava poklapao sa pojavom unijatskog pokreta na Crnogorskom primorju, ali i u unutrašnjosti Crne Gore, naročito u basenu Skadarskog jezera. To se tumačilo namjerom katoličkog klera da putem unijaćenja pravoslavnog stanovništva povrati poljuljane pozicije na ovom dijelu Balkanskog poluostrva. Stoga pojedini autori u dvooltarskim crkvama prepoznaju prozelitizam Katoličke crkve, koji se u osnovi podudara sa mletačkim političkim interesima.¹¹ Neupitno je da je za mletačke vladavine povremeno postojao pritisak na Pravoslavnu crkvu, pa su u nekim slučajevima crkve dobijale bikonfesionalna obilježja na podsticaj, a ponekad i pod prinudom mletačkih vlasti, što je pojedinim autorima bio povod da i dalje insistiraju na apsurdnom stanovištu da je katoličanstvo na ovom području donijela Mletačka Republika. Što se tiče crkava sa dva oltara na području Bara, njihova brojnost je najviše bila izražena u Spiču. To područje sa miješanim konfesijama bilo je pod turskom vlašću, te su prounijatske ideje i aktivnost Kongregacije za propagandu vjere bile znatno diskretnije od onih u krajevima pod mletačkom vlašću. Zbog toga genezu te pojave treba tražiti u istorijskim i kulturnim posebnostima barske regije.¹²

¹⁰ Rovinski P, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom I, Podgorica, 2004.

¹¹ Radonić J, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje*, Beograd, 1950.

¹² Vujičić R, op. cit, str. 103. - 106.

Dio historičara u tumačenju ovog procesa svjesno izostavlja notornu činjenicu da je katolicizam na crnogorskom prostoru autohton još od vremena dinastije Vojislavljevića.¹³ Tursko osvajanje Bara 1571. godine uslovalo je promjenu civilizacijskog okvira, što možemo označiti kao razdjelicu u istorijatu Dukljansko - barske nadbiskupije, odnosno njenih područnih biskupija.¹⁴ Ne može se izostaviti činjenica da je rimski papa smatran glavnim turskim neprijateljem. Svaka hrišćanska inicijativa protiv Turaka u tom periodu bila je inspirisana i podržavana od Svete Stolice. Zato je razumljivo da je papa bio omražen na Porti (Carigradu), a samim tim i u ostalim djelovima carevine, što zaključujemo po odnosu lokalnih turskih moćnika prema preostalom katoličkom življu.¹⁵

Glavni razlozi propadanja katoličke crkve na graničnim područjima, kao što je na primjer barska arhidijeceza jeste emigracija starosjedilačkog stanovništva, ali i imigracija novog etničkog i vjerskog elementa, koje dovode Turci, da im u vrijeme mira kao kmetovi obrađuju posjede i daju prinose. Međutim, ovome se pridružuju i ostali razlozi. Na prvom mjestu jaka i nasilna propaganda, potpomagana od osvajača, koja je mnoge prisiljavala da prelaze na islam. Usljed teških prilika katolicima došlo je do pomanjkanja klera, pa su čitave župe prelazile na pravoslavlje, u želji da barem svoje hrišćanstvo sačuvaju. Uzroke ovakvog stanja ne treba tražiti samo na strani osvajača, već i u indolenciji katoličkog klera i u želji za komoditetom, zbog čega su vjernici često decenijama ostajali bez svog duhovnog pastira, što je uslovalo

¹³ Jovanović J, *Istorija Crne Gore*, Podgorica, 1998, str. 18. – 20. (reprint)

¹⁴ *Monumenta Montenegrina*, (priredio Vojislav D. Nikčević), tom IV, Podgorica, 2001, str. 24.

¹⁵ Bogović M, *Katolička crkva i pravoslavlje za mletačke vladavine*, Zagreb, 1982. str. 12.

masovno prevjeravnje i iseljavanje katoličkog življa.¹⁶ Međutim, nijesu ovo jedini razlozi propadanja katolicizma na ovom području. Barska nadbiskupija još od vremena crkvenih sabora održanih u doba Duklje/Zete nije imala trajnog uspjeha u uvođenju rimskog i kanonskog prava, naročito na ruralnom području, đe su se među stanovništvom zadugo zadržala paganska vjerovanja.¹⁷

Može se reći da je Turska u početku više tolerisala pravoslavlje nego katoličanstvo na crnogorskom prostoru (izuzimajući Prečistu Krajinsku, svi pravoslavni manastiri su opstali, dok su katolički porušeni ili sekvestirani). Do promjene odnosa turskih vlasti spram pravoslavlja nastupa dolaskom na vlast kuće Petrovića 1697. godine. Crnogorske vladike, kao duhovni i svjetovni gospodari, samostalno ili u savezu sa drugim hrišćanskim silama pojavljuju se kao organizatori oružanog otpora protiv Osmanlija. Veoma brzo poglavari autokefalne Crnogorske mitropolije stiču autoritet među narodom Crne Gore, Brda, Boke i Skenderije. Zato ne čudi da su pojedina katolička sela i plemena rado prihvatila poziv crnogorskih vladika u antiturskoj koaliciji.¹⁸

Navedene političke konstelacije uticale su na dalji razvoj religijskih prilika na crnogorskom prostoru. Međuhršćanska solidarnost i pojava unijatskog pokreta u Crnoj Gori bili su osnov za nastanak procesa konvezije vjere prisutnog u istorijskim izvorima u XVI i XVII vijeku kod značajnog dijela stanovništva na ovom području. Đe istorijski izvori bilježe konverziju vjere, tamo se jasno očitavaju tragovi prethodne vjerske orijentacije stanovništva, jer se radi o području na kome su oba

¹⁶ Štedimlija S. M, *Crvena Hrvatska*, Split, 1991, str. 131. (reprint)

¹⁷ Milošević A, *Srednjovjekovne latinske povelje i bule*, Istorijski zapisi knj. III, br.1-2, Titograd, 1949, str. 70 -73.

¹⁸ Živković D, *Istorija Crnogorskog naroda*, tom II, Cetinje, 1992, str. 123 - 152.

hrišćanska obreda, i istočni i zapadni, od davnina i mnogo prije XVI stoljeća bili duboko ukorijenjeni u narodu.¹⁹

Pod procesom konverzije podrazumijevamo kolektivni prelazak na katoličanstvo, u jednom, i prihvatanje pravoslavlja, u drugom slučaju. Na osnovu izvještaja mletačkog sindika Đustinijanija iz 1553. godine doznajemo da su Budvani pripadali pravoslavnoj crkvi, a da su zaslugom barskog nadbiskupa 1521. godine prešli na katoličanstvo.²⁰ Sličnu zaslugu, samo u obrnutom smjeru, historiografi poput Sime Milutinovića i Dimitrija Milakovića navode u korist crnogorskog mitropolita Rufima Boljevića, koji je Kuče, Bratonožiće i Drekaloviće iz katoličanstva preveo u pravoslavlje. Iako priložena svjedočanstva govore o dobrovoljnom kolektivnom prelasku određene zajednice, s jednog crkvenog obreda na drugi, proces konverzije vjere se nije mogao odigrati odjednom, već su morala postojati određena prelazna rješenja u odnosima Katoličke i Pravoslavne crkve, poput dvooltarskih crkava, proizašlih iz zajedničkih procesija, međusobnog orodažavanja i kumovanja katolika i pravoslavnih, i drugih sličnih manifestacija. Jedan etnološki prikaz s kraja XIX stoljeća upućuje na gotovo identična običajna ponašanja katoličkog i pravoslavnog življa Bara i njegove okoline.²¹

Jedan od važnih integrativnih faktora koji je značajno uticao na vjersku toleranciju jeste svijest o zajedničnom etničkom porijeklu stanovništva sa Crnogorskog primorja. Po istraživanju akademika Slavka Mijuškovića, kod Bokelja katoličke vjere postojala je svijest o crnogorskom porijeklu. Obrazlažući svoj

¹⁹ Milošević M, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od XV do XVIII vijeka*, Podgorica, 2008, str. 233.

²⁰ Ibid, str. 237.

²¹ Jovović M, *Iz Bara i barske okolice u primorskoj nahiji*, Crnogorski prilozi, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, svezak I, JAZU, Zagreb, 1896, str. 88. – 106.

stav, akademik Mijušković saopštava sljedeće: „Pojedina naselja u Boki, kao Škaljari, Špiljari, Dobrota, Ljuta, Perast, iako po porijeklu stanovništva isključivo crnogorska, štaviše crnogorska od mnogih naselja u Staroj Crnoj Gori, pa i samog Cetinja, bila su isključivo katolička jer u njima ranije nije bilo pravoslavnih crkava, pa su oni koji su se sukcesivno naseljavali iz obližnjeg zaleđa prelazili u katoličku vjeru, ali se i kod njih uspomena na crnogorsko, pravoslavno porijeklo sačuvala u njegovanju krsne slave i drugih crnogorskih običaja, kao i u poštovanju crnogorskih svetinja, naročito sv.Petra cetinjskog i sv. Vasilija ostroškog, čijem ćivotu i sada neki Bokelji katolici idu da se poklone.“²²

Svakako da viševjekovnu prisutnost dvooltarskih crkava možemo označiti kao fenomen ovog prostora, naročito ako uzmemo u obzir vjerski fanatizam koji bio preovladajuća ideologija u Evropi u srednjem vijeku. Očigledno da su ovdje postojale objektivne pretpostavke za pojavu dvooltarskih crkava. One nijesu samo iskaz vjerske tolerancije potaknute aktima političke vlasti, nego predstavljaju spomenike kulture zajedničkog života naroda s ovog područja, čije ishodište pronalazimo u hiljadugodišnjem ceremonijalu iznošenja krsta Sv.Vladimira na vrh Rumije.²³

Traba napomenuti da je u prošlosti ne samo među „običnim“ narodom već i među učenim crkvenim starješinama bilo izvanrednih primjera međuljudske i međukonfesionalne saradnje. Barski nadbiskup Andrija Zmajević u svom izvještaju javlja Kongregaciji 1678. godine o jednom važnom događaju, odnosno posjeti pravoslavnom manastiru Prečista Krajinska u Ostrosu. Opisujući cjelokupni događaj, on navodi da su mu izašli u

²² Mijušković S, *Istorijske veze Crne Gore i Boke Kotorske*, Boka, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, knj. 17, Herceg – Novi, 1985, str. 22.

²³ Radojević M, *Rumija i krst sv.Vladinira*, Crnogorske planine (putopisi i zapisi), Cetinje, 1997, str. 29. – 30.

susret iguman s monasima i sveštenicima Krajine, obučeni u odežde s ikonama i sv. jevanđeljem. Pred njima se dostojanstveno kretao iguman sa srebrnim krstom. Tom prilikom nadbiskup je cjelivao krst i nastavio put prema manastiru, praćen pojanjem monaha i sveštenika. Poslije službe Božje, na poziv igumana, arcibiskup je blagoslovio prisutni narod. Sjutradan – na Đurđev dan – arcibiskup je u prisustvu velikog broja ljudi celebrirao misu, o čemu je sam kazao da je slučaj bez presedana. Nakon mise „ovi dobri monasi“ kako ih naziva Zmajević – odvedoše arcibiskupa da mu pokažu kapelu, koju pravoslavni monasi podižu za katolike barske dijeceze (selo Briska). Zmajević dalje, izvještava kako je razdijelio darove pravoslavnim monasima, kao što je to uradio patrijarh Arsenije III Crnojević kada je 1673. godine posjetio franjevačku crkvu u Budvi, kojom prilikom je obdario crkvu i svakog redovnika posebno.²⁴ Takav doček nadbiskupa Zmajevića nije bio slučajan, jer je nekoliko godina ranije, tj. 1666, iguman krajinskog manastira Nikodim uputio prijateljsko pismo Petru Bogdanoviću, skadarskom i barskom biskupu, pozivajući ga da posjeti manastirsko vlastelinstvo.²⁵ Nakon ove posjete, pravoslavno monaštvo Vranjine, Orahova i Moračnika se više puta obraćalo spomenutom biskupu za materijalnu pomoć.²⁶ Vrijedan je podatak da su se 1814. godine u doba „Centralne komisije“, na vratima kotorske katedrale zagrlili vladika Petar I i biskup Marko Grgurina. Takođe budi pažnju činjenica da je Njegoš na katoličkim praznicima na Prčanju imao posebno mjesto u horu pred glavnim oltarom.²⁷

²⁴ Vuleković B. V *Andrija Zmajević i njegov crkveni ljetopis*, Zbornik – kotorske sekcije društva istoričara C.G, III Kotor 1985, str. 175.

²⁵ Jačov M, *Le missioni, cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645 – 1669)*, vol. II, Citta dell Vaticano, 1992, pag. 629. – 631.

²⁶ Bogdani P, *Letra dne dokumente*, Shkoder, 1997, pag, 177, 195. -197, 207.

²⁷ Milošević M, *Veze tkane vjekovima*, „Pobjeda“, 30. 03. 2002, str. 37

U suštini vjerska tolerancija na Crnogorskom primorju uglavnom je zavisila od stavova vodećih ljudi unutar pravoslavne i katoličke zajednice.²⁸

Značajnu sponu međusobnog poštovanja činilo je i narodno sveštenstvo koje nije umjelo da pastvi prenosi isključivosti sabsorskih i kontrasabsorskih odluka, papske i patrijarške anateme. Vjerovatno je tome doprinijela činjenica da je među klerom obiju crkava bilo mnogo nepismenih popova, kao što je pop Mićo iz „Gorskog vijenca“, ali i među katoličkim sveštenicima je bilo takvih koji nijesu znali napisati ni jedno slovo (*ne anche formar una sillaba scrivendo*, kako je izvještavao jedan nadbiskup). Narod nije ulazio u teološke rasprave o beskvasnom ili kvasnom hljebu ili nije smatrao bitnim da li je ispravnije krštenje šakom ili s tri prsta. Zajedničke procesije ili litije lokalnog klera i vjernika obiju crkava najbolja su potvrda tzv. narodnog ekumenizma. Poznat je slučaj zajedničke procesije u muslimanskom selu Tuđemili pred katoličkom crkvom Sv. Petke, u kojoj su sudjelovali katolici, pravoslavni i muslimani.²⁹ Ovo nije bio izolovan slučaj na barskom području, već o sličnom ceremonijalu izvještava 1697. godine barski nadbiskup Marko Jorga, u kome navodi: „ u Krajini postoji manastir posvećen slavnom Uspenju Presvete Bogorodice, veoma je mnogo darivan darovima okolnog naroda, pa i samih muhamedanaca na dan njegove slave“. Nadbiskup obavještava Kongregaciju za širenje vjere u Rimu, da bez obzira što je u pitanju pravoslavni manastir, katolicima je dozvoljeno da održe misu, „budući da sam baš i ja celebrirao unutra sa rado pominjanim mojim prethodnikom Zmajevićem“.³⁰ Kontinuitet takvih

²⁸ Dragičević R, op. cit, str. 94.

²⁹ Mijović P. op. cit, str. 190.

³⁰ Rastoder Š, *Izveštaj nadbiskupa Marka Gorge o stanju Barske nadbiskupije 1697. godine*, Istorijski zapisi, god. XLVII, br. 1-2/1994, Podgorica, 1994, str. 162.

odnosa postojao je za vrijeme Knjaževine, odnosno Kraljevine Crne Gore. U Glasu Crnogorca od 14. jula 1907. godine govori se o crkvenoj svečanosti na ostrvu Beška na Skadarskom jezeru, đe je zabilježeno prisustvo naroda sve tri vjere.

Iz korištene literature zapaža se da su odnosi pravoslavnih i katolika bili veoma dobri po selima. Tako na ruralnom dijelu Boke Kotorske (Luštica i Krtoli) istorijski izvori svjedoče o postojanju nekoliko crkava koje su zajednički sagradili pravoslavni i katolici. U nekim crkvama nalazila su se dva oltara, dok u nekim samo jedan, kao u crkvi Sv. Mihaila na Lušnici, đe se Božja služba obavljala po rimskom i grčkom obredu.³¹

Svoje ishodište narodni ekumenizam na Crnogorskom primorju, a naročito na području Bara imao je u krvnim vezama (orođavanju), kumstvu, pobratimstvu i dobrosusjedstvu, a nezaobilaznu komponentu u ovim odnosima činilo je domicilno sveštenstvo obije crkve koje se takođe nalazilo u prijateljskim odnosima. Zato su bili česti slučajevi u Kastel Lastvi, ali i u nekim drugim barskim župama da pravoslavni pozovu katoličkog popa da opoje mrtvacu, a katolici pravoslavnog – ako im je ovaj bio pri ruci. U izvještaju barskog nadbiskupa Lazara Vladanjija iz 1750. godine postoji bilješka da u barskoj arhidijecezi katolici posjećuju liturgije pravoslavnih, te se s njima i pričešćuju, a pravoslavni slušaju katoličke mise. Interesantna je napomena nadbiskupa Vladanjija o odnosima pravoslavnih i katolika, đe kaže da oni u Baru čine skoro jednu skupinu, zbog čega su im litije i procesije zajedničke. On ističe da su i jedni i drugi mnogo sujevjerni i drže se starih običaja.³² Tako je većinsko pravoslavno stanovništvo iz zaleđa Budve stoljećima dolazilo na sve značajnije svečanosti i sudjelovalo u procesijama,

³¹ Belan A, *Crkva svetog Luke u kanonskim vizitacijama Kotorskih biskupa XVI – XVIII stoljeća*, Otisak iz zbornika radova crkva svetog Luke kroz vjekove, Kotor, 1997, str. 203.

³² Radonić J, op. cit, str. 579.

osobito kada se nosila čudotvorna ikona Gospe budvanske. Okolna sela su sve do 1879. godine, pa i kasnije, običavala paliti vatre i na sam dan blagdana sv. Ivana Krstitelja, zaštitnika grada i nekadašnje budvanske biskupije. Stari običaji i memorije nijesu se mogli brzo zaboraviti.³³

Značajan broj istorijskih izvora upućuje na uzajamne odnose katolika i pravoslavnih, koji su bili osnov nastanka sakralnih objekata sa bikonfesionalnim obilježjima. Jedno upečatljivo svjedočenje takvih odnosa pronalazimo u pismu fra Bogdana Donata Jelića, spičanskog župnika, upućenog Kongregaciji za širenje vjere u Rimu 1634. godine. U navedenom pismu, koje u dobroj mjeri ima autobiografski karakter, kaže se sljedeće: „Rodih se u mjestu zvanom Spič, gdje je živjelo 120 kuća, uglavnom katoličkih, sve dok ga muhamedanci ne osvojiše 1571. godine. Sada je ovdje oko 30 katoličkih i oko 40-tak pravoslavnih kuća. Kršten sam od strane pravoslavnog sveštenika, i to ne samo ja nego i cijela moja porodica, ali i mnogo njih iz moje domovine zbog pomanjkanja katoličkog sveštenstva. Zato se broj katolika smanjio, a broj pravoslavnih povećao Katolici se mnogo ne razlikuju od pravoslavnih, pošto su priviknuti da žive s njima. Kada im katolički pop nije po volji onda se obraćaju pravoslavnom, usljed čega je moja domovina prihvatila pravoslavni obred. Mnogo treba preduzeti s obzirom da su u nekim kućama svi katolici, a u nekim izmiješani, gdje muž može biti katolik, a žena pravoslavna ili obrnuto, očinstvo katoličko, a sinovi pravoslavni. Dio stanovništva je našeg ili njihovog obreda tako da su kršteni ili pričješćeni pred smrt od strane katoličkog ili pravoslavnog sveštenika. Iz ovog razloga, ne samo ovo mjesto već i ostala mjesta na ovom području prelaze na pravoslavni obred, ponekad u cjelosti, a nekad pojedinačno.“³⁴

³³ Belan A, *Budvanska biskupija*, Kalendar 2004, Perast, 2004.

³⁴ Pandžić B, *De Donato Jelić, OFM Missionario Apostolico*, Arch. Franc. Hist. 56, Firenze, 1963, pag. 446 – 448.

Za postojanje dvooltarskih crkava je takođe bilo od uticaja zajedničko praznovanje određenih crkvenih blagdana. To saznajemo preko izvještaja fra Bogdana Donata Jelića iz 1641. godine upućenog Kongregaciji za širenje vjere u Rimu u kojem stoji da katolici ovog kraja zajedno sa pravoslavnim praznuju neke ponedjeljke i srijede, sve petke, neke četvrtke i subote, pokazujući na taj način da su poslušni i odani svojim precima. To je uzrok da se ne praznuju dani koje je odredila Sveta majka crkva. Iako spičanski župnik u nastavku istog izvještaja konstatuje „da tamo gdje su u većini pravoslavci ne dozvoljavaju katolicima da rade na dan njihovih crkvenih blagdana,“³⁵ pretpostavljamo da se u ovom dijelu radi o neobjektivnoj interpretaciji, s obzirom da je stari (julijanski) kalendar dugo vremena bio upotrebljavan među barskim katolicima. Na to eksplicitno upućuje spis iz 1865. godine misionara u Šestanima fra Antonia da Domicella dajući u njemu svoja zapažanja o životu i običajima ovog plemena. Autor spomenutog spisa, između ostalog, navodi „da su katolici iz Šestana tačni u održavanju pravoslavnih običaja, kao što su Božić, Petrovdan, Svi Sveti i sl, koji uvijek dolaze 13 dana nakon naših blagdana. Do sada bili su uzaludni naponi katoličkih sveštenika da ukinu takvo praznovanje, jer smatraju (Šestani, op. a.) da stanuju u mjestima pravoslavaca“.³⁶ Čak su i katolički sveštenici svojevrijem obavljali bogoslužjenja u katoličkim crkvama po julijanskom kalendaru kao Budvanin don Antun Kojović. On u svom dnevniku bilježi kako je 1807. godine u crkvi Sv. Vida u Kastel Lastvi (Petrovac) održao misu na pravoslavni Vidovdan i kako je službi Božjoj prisustvovalo mnoštvo pravoslavnih Paštrovića.³⁷

³⁵ Jačov M, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu 1622 – 1644*, SANU, Zbornik za istoriju, jezik i književnost Srpskog naroda, Beograd, 1986, str. 427 – 428.

³⁶ Dabović Đ, *Pleme Šestani*, Bar, 2006, str. 397.

³⁷ Butorac P, op. cit, str. 239.

Čini se da je Kongregacija za širenje vjere u Rimu po prvi put, i to zvanično, 1625. godine saznala za postojanje dvooltarskih crkva na istočnoj obali Jadrana na osnovu izvještaja papskog vizitatora, zadarskog nadbiskupa Oktavijana Garzadora. On saopštava da se tim crkvama služba Božja održava na oba obreda, a ova praksa je ovdje prisutna od davnina. Stoga je teško, ističe vizitator, zabraniti ovo i pravoslavne proglasiti jereticima. To se posebno odnosi na Kotor, a naročito na Budvu i okolinu, gdje su česti mješoviti brakovi koji se uprkos kanonskim zabranama zaključuju. Po mišljenju vizitatora, teško je prekinuti sa takvom praksom, jer se narod zbog takvih zabrana buni. Zato predlaže da kler na lijep način odvraća katolike od mješovitih brakova, jer kod ovih ljudi „više može učiniti ljubaznost nego sila“.³⁸

Jedno od konkretnih objašnjenja kako su crkve dobijale bikonfesionalna obilježja nalazimo u opširnom izvještaju barskog nadbiskupa Marina Bicija iz 1610. godine. Na osnovu ovog dokumenta doznajemo da su Turci barskim nadbiskupima zabranili stolovanje u Baru. Neprisustvo crkvenog autoriteta otvorilo je mogućnost, s jedne strane, različitim zloupotrebama unutar Katoličke crkve, a sa druge strane, lokalni kler je kanone Katoličke crkve prilagođavao datim okolnostima. Tako je, između ostalog, nadbiskup Bici ukorio dva sveštenika koji su opsluživali kolegijalnu crkvu Sv. Marije ispod bedema u Starom Baru, zbog toga što su prije izvjesnog vremena dozvolili da se u toj katoličkoj crkvi obavlja bogoslužjenje i ukop pravoslavnih vjernika. Nadbiskup zamjera spomenutim sveštenicima na takvoj odluci, jer je u svakodnevnom doseljavanju pravoslavaca u okolinu Bara, po Bicijevom shvatanju, postojala opasnost da vremenom katolici budu istisnuti iz crkve Sv. Marije. Stoga je nadbiskup Bici donio odluku da se prekine sa takvom praksom ustupanja katoličke crkve za obavljanje pravoslavnog obreda,

³⁸ Bogović M, op. cit, str. 30 – 31. Usp. Radonić J, op. cit, str. 20.

što je izazvalo snažan revolt pravoslavnog klera i vjernika. Situaciju je dodatno otežavala činjenica što pravoslavni nijesu u Baru ili barskim predgrađima imali svoju crkvu, a njihovo groblje se graničilo sa katoličkim koje se nalazilo oko crkve Sv. Marije. Da bi pravoslavcima ponovno dozvolio pristup crkvi Sv. Marije, nadbiskup se pozvao na običaj koji je tada bio važeći u kotorskoj biskupiji, nudeći kaluđerima da prihvate uniju, tj. pri-
mat Svete Stolice, a da pri tome zadrže istočni obred. Međutim, takav njegov prijedlog je izazvao negodovanje pravoslavaca, a stvari su se dodatno zakomplikovale kada su se u spor uključili lokalni muslimani čiji su preci takođe bili pokopani na tom groblju. Iako je barski kadija smirio duhove, iz daljeg izlaganja stiče se utisak da je nadbiskupova zabrana ostala mrtvo slovo na papiru.³⁹ Crkva Sv. Marije ispod bedema, kao i okolno katoličko i pravoslavno groblje stradalo je 1631. godine, kada su Turci do temelja srušili crkvu, a kosti izvadili iz grobnica i pobacali ih psima.⁴⁰ Dva vijeka kasnije, sličnu sudbinu je doživjela i dvooltarska crkva Sv. Dimitrija na tvrđavi Nehaj. Prilikom opravke tvrđave 1861. godine, Mehmet - paša je crkvu pretvorio u barutanu i zabranio vjernicima obiju crkava ukop na tom mjestu, pri čemu je demolirano okolno groblje, a kosti iz grobnica pobacane niz liticu.⁴¹

Kada je krajem XVI vijeka propala Ratačka opatija to je imalo za posljedicu jačanje pravoslavnog obreda na području onih katoličkih župa (Spič, Sozina i Kastel Lastva) koje su bile pod jurisdikcijom ovog drevnog benediktinskog samostana. Došlo je

³⁹ Bici M, *Iskušenja na putu po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610 godine*, Budva, 1985, str. 93 – 95.

⁴⁰ Stanojević G, *Naseljevanje Istre u XVII vijeku s osvrtom na iseljavanje iz Crne Gore i Crnogorskog primorja*, Istorijski zapisi, god. XVIII, knj. XXII, sv. 3, Titograd, 1965, str. 445.

⁴¹ Iveković C, *Spič (Sutomore)*, Svačić, Hrvatski ilustrirani kalendar, Zadar, 1906, str. 115. Usp. Bošković Đ, *Stari Bar*, Beograd, 1962, str. 188.

do povećanja broja pravoslavnog klera i vjernika, koji usljed nedostatka sakralnog prostora počinju da se koriste već postojećim katoličkim crkvama. Potvrdu navedenog stava nalazimo u kapitalnom djelu *Illirici sacri*, đe postoji podatak o brojnosti crkava u Spiču, pa se na tom području pored zborne crkve Sv. Dimitrija spominju 11 katoličkih crkava i jedna zajednička (dvooltarska) crkva.⁴² Najbolji parametar za sagledavanje ove tematike jesu izvještaji barskih nadbiskupa, putem kojih možemo upoređivati podatke o demografskim kretanjima i stanju međureligijskih odnosa u različitim vremenskim periodima. Tako, na primjer, prilikom kanonske vizitacije barskog nadbiskupa Đorđa Biankija 1637. godine u župi Sozina bilo je 20 katoličkih kuća, a pravoslavnih dvije, dok je 1703. godine u istom mjestu barski nadbiskup Vicko Zmajević naišao na svega tri katoličke kuće, s obzirom da su ostali žitelji Sozine prihvatili pravoslavni obred.⁴³ U Sozini su bile četiri crkve (dvije Sv. Nikole, Sv. Ilije i Sv. Mihaila Arhandela),⁴⁴ od kojih su tri bile zajedničke, uključujući župnu Sv. Nikole, što znamo na osnovu izvještaja barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića iz 1671. godine.⁴⁵

Najveći broj dvooltarskih crkava zabilježen je u župi Spič. Prve pomene crkava sa dva oltara imamo u spomenutom izvještaju barskog nadbiskupa iz 1637. godine. Obilazeći župu Spič,

⁴² Farlati D. - Coletti J, *Illirici sacri*, tomus septimus, Venetiis, 1817, pag. 13.

⁴³ Jovović I, *Barska dijeceza u aktima dubrovačkog i vatikanskog arhiva*, Istorijski zapisi, god. LXXXI, br.1-2, Podgorica, 2008, str. 81. Usp. Jovović I, *Župe Barske nadbiskupije u izvještaju Vicka Zmajevića 1703. godine*, Arhivski zapisi, Časopis za arhivsku teoriju i praksu, god. XVIII/2011, br. 2, Cetinje, 2012, str. 131.

⁴⁴ Rastoder Š, op. cit, str. 167.

⁴⁵ Marković S, *Prvi izvještaj Andrije Zmajevića o Barskoj nadbiskupiji Sv. Kongregaciji za širenje vjere: godina 1671*, Istorijski zapisi, god. LXXI, br. 1-2/1998, Podgorica, 1998, str. 217.

nadbiskup kaže da je održao misu u crkvi ili bolje reći kapeli Sv. Jovana/Ivana, đe postoje dva oltara. Jednim se služe katolici, a drugim pravoslavni. Slično je i u drugoj crkvi Sv. Tekle/Ćekle. Grobovi katolika su izmiješani sa grobovima pravoslavnih. Istovremno napominje da u Spiču postoje još dvije kapele, jedna je Sv. Petra, a druga Sv. Petke, tako da i u ove dvije i pravoslavni i katolici imaju po jedan oltar. U sljedećoj vizitaciji spičanske župe 1640. godine, nadbiskup Bianki navodi još jednu dvooltarsku crkvu posvećenu Sv. Đorđu. U ovoj crkvi takođe katolici i pravoslavni imaju svoje oltare, a oko nje se nalazi groblje, ali zapaža da grobna mjesta nijesu izmiješana već su podijeljena shodno konfesionalnoj pripadnosti.⁴⁶

Spič nije samo poznat po dvooltarskim crkvama, već postoji crkva Sv. Roka sa jednim – zajedničkim oltarom u kojoj se praktikuju oba hrišćanska obreda. Spomenuta crkva je podignuta u slavu katoličkog sveca francuskog porijekla kojeg su crkva i narod smatrali zaštitnikom od kuge. Prema mišljenju pojedinih autora bilo je crkava s jednim oltarom koje su zajednički gradili i služili se njima i katolici i pravoslavni, pošto ni jedni ni drugi nijesu imali ekonomske potencijale da samostalno sagrađe nove sakralne objekte. Po tim shvatanjima to je bio slučaj i sa crkvom Sv. Roka u Spiču.⁴⁷ Ova crkva je više puta obnavljana i doživljavana aktivnim sudjelovanjem katoličkih i pravoslavnih vjernika. Na taj način postala je zavjetno mjesto svih Spičana, koji je hodočaste dva puta godišnje. Inače, arheološka istraživanja pokazala su da je crkva Sv. Roka vjerovatno podignuta negdje sredinom XIV vijeka, u doba najjače epidemije kuge, dok profesor Đurđe Bošković smatra da je sagrađena koju deceniju ranije, za vrijeme pontifikata

⁴⁶ Marković S, *Studia Antibarensia*, Perast, 2006, str. 336.

⁴⁷ Belan A, *Crkva svetog Luke u kanonskim vizitacijama Kotorskih biskupa XVI – XVIII stoljeća*, Otisak iz zbornika radova crkva svetog Luke kroz vjekove, Kotor, 1997, str. 202.

barskog nadbiskupa Francuza Vilhema Gijoma (1324 – 1341).⁴⁸

Dvooltarske crkve ne susrijećemo samo u Spiču, već tu pojavu nalazimo i u drugim mjestima barske dijeceze. Tako se u pismu šestanskog župnika Đorđa Vučkovića upućenom Kongregaciji 1632. godine kaže da u jednom selu u njegovoj župi postoji crkva u kojoj je naizmjenično od davnine vršeno bogoslužjenje katoličkog i pravoslavnog klera, pa je nešto kasnije došlo do spora oko vlasništva nad crkvom. U istom pismu, spomenuti župnik kaže da je u toj crkvi obustavio vršenje službe Božje do odluke Kongregacije po ovom pitanju. Rimska Kongregacija je ubrzo donijela odluku kojom se konstatuje neispravnost postupka župnika, jer je katolike lišio njihovog posjeda, i naloženo mu je da nastavi sa starim običajem, s tim da se ne obavljava komunikacija sa raskolnicima prilikom njihovih crkvenih ceremonija. Iz dalje prepiske saznajemo da zabrana komunikacije koja je naložena iz rimske kurije nije ispoštovana od strane lokalnog katoličkog živilja.⁴⁹ Na osnovu korištene literature ne znamo o kojoj je konkretno crkvi riječ, mada u nekim selima u Šestanima i Krajini odavnina žive izmiješano pravoslavni i katolici. Jedina dvooltarska crkva na tom području bila je crkva sv.Venerande u selu Livari, koju spominje nadbiskup Vicko Zmajević u izvještaju iz 1703. godine.⁵⁰

U ataru sela Zupci, kod zaseoka Ribnjak postoje temelji crkve, koja je po kazivanju mještana služila i pravoslavnim, kao crkva Sv. Vasilija, i katolicima pod imenom Sv. Ivana. Lokalno stanovništvo naziva ovo mjesto još i Benediktinski dom.⁵¹ Po narodnom kazivanju, u operacijama za oslobođenje Bara od Turaka na tom mjestu se knjazu Nikoli ukazao sv. Vasilije

⁴⁸ Bošković Đ, op. cit, str. 189.

⁴⁹ Bogović M, op. cit, str. 29.

⁵⁰ Jovović I, op. cit, str. 133.

⁵¹ Bošković Đ, op. cit, str. 190.

ostroški, pa je tu podigao, tj. obnovio crkvu 1886. godine. Da su onovremeni Crnogorci nekoliko vjekova pretekli svoje suvremenike u pogledu vjerske tolerancije svjedoči nam primjer zapisan u Memoarima vojvode Gavra Vukovića, a koji se odnosi na selo Zupce. Kao istaknuti sudionik u borbama za oslobođenje Bara, vojvoda Gavro, na dan 30. 11. 1877. godine (po starom kalendaru) bilježi nesvakidašnji događaj: „Kako nije bilo nigđe u barskoj okolini pravoslavne crkve, Knjaz je zakazao da se održi blagodarenje u katoličkoj crkvi Svetoga Nikole u Zupce. Katolici su s radošću predusreli tu ponudu, koja im je svjedočila čistu volju Knjaževu za ravnopravnost obadvije crkve. Sve sveštenstvo, svi komandiri i barjaktari sviju bataljona skupili su se pred crkvom da blagodare Bogu za uspjeh ruski. Kiša bi strahovita, a crkva dosta daleko, te se blagodarenje svršila bez prisustva Knjaževa.“ Nedugo potom, na imendan crnogorskog knjaza – 6. decembra 1877. godine katolički popovi su održali mise po svim crkvama u barskoj dijecezi za zdravlje knjaza i njegove vojske.⁵²

Bikonfesionalno obilježje je tokom XVIII vijeka dobila i drevna Ratačka opatija. Nekadašnji benediktinski samostan na Ratcu, iako u ruševnom stanju, u svijesti lokalnog stanovništva je i dalje imao posebno značenje, kao hodočasničko mjesto. O tome je svjedočila dugačka procesija na Tijelovo (Corpus Domini) u kojoj su sudjelovali katolici i pravoslavni.⁵³ Izvještaje barskih nadbiskupa potvrđuje putopis ruskog oficira Jegora Kovaljevskog, koji je obilazeći ove krajeve 1838. godine zapisao: „Dvije veoma stare crkve, koje su se sačuvale iz vremena srpske vlastele, na razvalinama Ratca, privlače k sebi stanovnike cijele Dalmacije, Crne Gore i Albanije, bez obzira na vjeroispovjest pravoslavnih i katolika. Posebno se mnogo naroda

⁵² Vuković G, *Memoari*, Podgorica, 2000, str. 326 – 327.

⁵³ Spremić M, *Ratačka opatija kod Bara*, Zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga VIII, Beograd, 1964, str. 191-215.

skupi na dan praznovanja svetitelja u čije ime su izgrađene, u avgustu i septembru. Izgled tih crkava i razvalina na vrhu brda vrlo je živopisan“.⁵⁴ Tek od sredine XIX vijeka određen je zaseban sakralni prostor za vjernike jedne, odnosno druge crkve unutar samostanskog kompleksa. Dakle, u kripti bazilike Sv. Marije držana je katolička misa na Tijelovo i Veliku Gospu, dok je u kapeli Sv. Hodočasnika na dan Svetog cara Konstantina i carice Jelene služena pravoslavna liturgija.⁵⁵

Jedina barska župa, Kastel Lastva, čije stanovništvo nije potpalo pod vlast Osmanlija, a na čiji pomen nailazimo još u Ljetopisu Popa Dukljanina, na početku XVII vijeka je najvećim dijelom pripadala zapadnom hrišćanstvu. Kao što je to bio slučaj sa ostalim barskim župama, tako se broj katolika u ovoj paštrovskoj komunitadi vremenom smanjivao.⁵⁶ Prema izvještaju barskog nadbiskupa Vicka Zmajevića iz 1703. godine, kao i u izvještajima njegovih prethodnika, u Kastel Lastvi nalazila se dvooltarska crkva Sv. Tome Apostola. Međutim, iz ovog izvještaja zaključujemo da se nedaleko od Kastel Lastve, na ostrvu Katič u crkvi Sv. Nedelje, Božja služba obavljala po rimskom i grčkom obredu. Prema mišljenju nadbiskupa, „Grci (pravoslavni Paštrovići, op. a.) su je tražili na prepotentan način i sa nepostojećim razlozima. Ubijedeći od sadašnjeg nadbiskupa, nakon tri godine svađe, bila je od istog prilikom ove vizitacije blagoslovljena i posvećena za katoličko bogoslužjenje“.⁵⁷

⁵⁴ Kovaljevski J, *Crna Gora i slovenske zemlje*, Podgorica, 1999, str. 227.

⁵⁵ Jovović I, *O jednom upravnom sporu oko ratačkih zidina s kraja XIX vijeka* Matica, Časopis za društvena pitanja, nauku i kulturu, god. XI, br. 43, Cetinje – Podgorica, jesen 2010, str. 257.

⁵⁶ Sudić J, *Paštrovići u periodu uprave Mletačke Republike*, Istorijski zapisi, br. 4, Podgorica 1996, str. 93.

⁵⁷ Jovović I, *Župe Barske nadbiskupije u izvještaju Vicka Zmajevića 1703. godine*, Arhivski zapisi, Časopis za arhivsku teoriju i praksu, god. XVIII/2011, br. 2, Cetinje, 2012, str. 132.

Ipak imovinsko - pravni spor između Katoličke i Pravoslavne crkve nije bio okončan, što saznajemo iz akta mletačkih vlasti (1737.) kada je donesena zabrana izvođenja građevinskih radova na crkvi Sv. Neđelje. Prepisku povodom ove crkve nalazimo u više dokumenata iz XVIII vijeka.⁵⁸

Kao što nalazimo pravoslavne crkve u kojima je naknadno uzidan katolički oltar, tako postoje i katoličke crkve koje su mletačke vlasti ustupile pravoslavnim vjernicima, ali su katolici u njima zadržali jedan svoj oltar.⁵⁹ Zato su potpuno neutemeljene tvrdnje kod dijela onih autora koji smatraju da je Katolička crkva silom unosila svoje oltare u pravoslavne hramove, pri čemu se kao prilog u obrazloženju takvog stava navodi crkva Sv. Luke u Kotoru!⁶⁰ Spomenuta crkva je prvobitno bila katolička, o čemu svjedoči ktitorski natpis na latinskom jeziku, zbog čega znamo da je sagrađena 1195. godine. Uostalom to potvrđuju sačuvane kanonske vizitacije kotorskih biskupa iz XVI i XVII vijeka. Mletačke vlasti su crkvu Sv. Luke prevashodno ustupile Grbljanima 1657. godine, koji su bježeći od turske sile utočište pronašli unutar zidina Kotora.⁶¹

Na sličan način su postupile mletačke vlasti za vrijeme Kandijskog rata, kada su crkvu Sv. Save opata u Budvi ustupile pravoslavnim žiteljima Paštrovića, Maina i Pobora, pod uslovima koji su bili pohranjeni u samostanu Sv. Marije, s obzirom da

⁵⁸ Šerović P, *Arhivski zapisi o zabrani gradnje i opravke crkava u Paštrovićima u doba mletačke vlasti*, Istorijski zapis, god. XX, knj. XXIV, sv. 1, Titograd, 1967, str. 167 – 169.

⁵⁹ Belan A, op. cit, str. 203.

⁶⁰ Milić A, *Kako je tekao proces uklanjanja katoličkih oltara iz pravoslavnih crkava u Boki u u XIX vijeku*, Boka, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, knj. 21, Herceg – Novi, 1999, str. 325.

⁶¹ Šekularac B, *Tragovi prošlosti Crne Gore, Srednjovjekovni natpisi i zapisi u Crnoj Gori kraj VIII – početak XVI vijeka*, Cetinje, 1994, str. 67 – 69.

je spomenuta crkva bila filijala ovog samostana.⁶² Dozvola mletačkih vlasti data pravoslavicima iz Budve i okolnih mjesta podrazumijevala je da sporazumno sa Katoličkom crkvom obavljaju bogoslužjenje u crkvi Sv. Save opata, mada iz jednog izvora saznajemo to nije bilo po volji pojedinim katoličkim sveštenicima. Ovo zaključujemo iz pisma pravoslavnih Budvana dostavljenog generalnom providuru u Kotoru 1680. godine. U tom pismu, oni se žale na fra Anđela, gvardijana samostana Sv. Marije, jer se u njegovim rukama nalazio ključ od spomenute crkve, pa je zbog njegove samovolje crkva ostala zatvorena za pravoslavne vjernike. Imajući povjerenje u mletačke vlasti, pravoslavni Budvani se u pismu nadaju pozitivnom odgovoru, završavajući svoje obraćanje generalnom providuru sljedećim riječima: „A mi koji smo izbjegli od pogane turske vjere i njihovih zakona da bi zadržali časni krst i umrli u vjeri kršćanskoj. Sad smo pošli za odluku kako bismo i mogli imati crkvu i živovanje kako imaju Grci i ostali hrišćani u gradove i mjesta principova i papina, da u nju slavimo i molimo boga i svete i za pravednoga principa i za svu gospodu mletačku.“⁶³ Iako ne posjedujemo konkretni akt mletačkih vlasti po ovom pitanju, sigurno je da su pravoslavni bez teškoća služili do kraja XVIII vijeka u ovoj crkvi, na što ukazuje memoarska građa budvanskog kanonika Antuna Kojovića. Navedeni katolički sveštenik je u ime nadpopa Nikole Davidovića i članova crkvene opštine i starješine pravoslavnih porodica napisao molbu mletačkim vlastima u kojoj je obrazložio potrebu da se podigne nova pravoslavna crkva u Budvi, što je nedugo zatim i urađeno.⁶⁴

⁶² Ivanović K, *Ljetopis Budve 1650*, Cetinje, 1996, str. 289.

⁶³ Stanojević G, *Pisma crnogorskih i brdskih glavara Mlečanima između Kandijskog i Morejskog rata*, Istorijski zapisi, god. XX, knj. XXIV, sv. 2, Titograd, 1967, str. 345 – 346.

⁶⁴ Kojović A, *Djela*, (priredila Zlata Bojović), Cetinje, 1996, str. 12 – 13.

U izvještajima barskih nadbiskupa možemo naići na povremene konfrontacije i tenzije između ove dvije crkvene organizacije. Bilo je nepopularnih poteza na obje strane. Tako s jedne strane, o ovome imamo saznanja iz sačuvanih akata dijecezalnog sabora održanog 1750. godine pred crkvom Sv. Nikole u Zupcima. Pored drugih pojedinosti koje su se odnosile na ustrojstvo Katoličke crkve u Baru, donešena je odluka da se spriječe miješoviti brakovi s pravoslavcima i onemogućiti i zabraniti katolicima pohađanje pravoslavnih crkava. Na taj način je stvaran jaz između pristalica dvije vjeroispovjesti jednog istoga naroda. Pod kaznom isključenja bilo je zabranjeno katolicima da svoje kćeri udaju za pravoslavne. Sa druge strane saznajemo od nadbiskupa Vladanjića da su pravoslavni iskoristili težak položaj Katoličke crkve i uz pomoć Turaka prigrabili jednu kapelu unutar samostanskog kompleksa na Racu.⁶⁵

Iako tokom XVIII stoljeća nailazimo na sporadične imovinsko - pravne rasprave oko vlasništva nad dvooltarskim crkvama, do njihovog nestanka na području Boke Kotorske dolazi početkom XIX vijeka. To se nije odigralo spontano već na zahtjev pravoslavnog sveštenstva, koje je insistiralo da se u mjestima dominantno naseljenim pravoslavcima življenjem uklone katolički oltari iz pravoslavnih crkava. Iz naredbe francuskih vlasti zaključujemo da je usvojen zahtjev pravoslavnog sveštenstva, pa se ukidaju katolički oltari u crkvi Sv. Luke u Kotoru, Sv. Trojice u Rosama, Sv. Nikole na Lušnici i Sv. Nedelje u Jošici. Nešto kasnije, za austrougarske vladavine, sredinom XIX vijeka uklonjen katolički oltar iz crkve Sv. Petra i Pavla u Risnu, s tim da su se pravoslavni Rišnjani obavezali da za potrebe Rišnjana katolika sagrađe crkvu Sv. Arhandela.⁶⁶

Nesporazume među hrišćanskim crkvama oko vlasništva ili korištenja bikonfesionalnih građevina izražena su u drugoj

⁶⁵ Radonić J, op. cit, str. 580.

⁶⁶ Milić A, op. cit, str. 329 – 332.

polovini XIX vijeka. Jedan od takvih primjera odnosi se i na spor u pogledu korištenja nekadašnje samostanske crkve Sv. Ivana od Stoje, u naselju Raše, nedaleko od Skadra. Spomenuto mjesto naselili su između 1820-1830. godine pravoslavni Spičani i neka bratstva iz Stare Crne Gore, bježeći ne samo od krvne osvete već i zbog siromaštva. Od 1855. godine crnogorski iseljenici potraživali su ruševine nekadašnjeg benediktinskog samostana, tvrdeći da on od starine pripada istočno-pravoslavnoj crkvi. Pošto su pravoslavni dobili svoju crkvu tek 1857. godine, oni su do tada sahranjivali svoje mrtve do porušene samostanske crkve. Rezultat višegodišnjih sporenja među vjericima obje crkve uticao je da turske vlasti 1869. godine donesu odluku o zabrani bogoslužjenja na tom mjestu, podižući zidanu ogradu oko crkve.⁶⁷

U drugoj polovini XIX vijeka, u doba sve prisutnije konfrontacije nacionalnih ideologija Srba i Hrvata, došlo je do izvjesnog poremećaja međureligijskih odnosa, uplivom dnevne politike u život Pravoslavne i Katoličke crkve, koje u znatnoj mjeri postaju instrument nacionalno orijentisanih stranaka u realizaciji njihovih programa. Takva društvena zbivanja zabilježena su i na predmetnom području, tj. rubnim dijelovima Austrougarske monarhije, o čemu svjedoče ne samo arhivska građa nego i ondašnja štampa. Jedno od takvih viđenja međureligijskih odnosa nalazimo u članku nacionalistički profilisanog lista *Dubrovnik*, od 6. oktobra 1895. godine, povodom neke crkvene svečanosti u Spiču, koja je po mišljenju reportera imala političku pozadinu. Autor članka, očigledno nezadovoljan organizacijom svečanosti, koristi se istorijskim reminiscencijama ne bi li u njima našao potvrdu za svoja politička stajališta, upućujući na taj način kritiku ondašnjim predstavnicima vlasti i Katoličke crkve na tom području. „Do nazad kratkog vremena

⁶⁷ Ippen T, *Stare crkvene ruševine u Albaniji*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1900, str. 95 – 96.

nije bilo mjesto u Spiču političkijem i vjerskijem strastima i trvenjima. Najveća snošljivost i ona prava jevanđeljska ljubav vladala je među sljedbenicima jedne i druge, rimokatoličke i pravoslavne Crkve, ali to ne stoji u računu nekijem dogonima i mutikašama, pak upotrebljavaju svakojaka srestva dopuštena i nedopuštena, da zavade jednokrvnu braću, te mjesto sloge, mira, brastva i prijateljstva, siju mržnju, nesnošljivost i to sve u korist neke velike Hrvacke.“⁶⁸

Nasuprot ovakvim napisima u štampi, istorijski izvori bilježe zajedničku saradnju pravoslavnih i katolika u navedenom periodu, što uslovljava oprez prije izricanja konačnih sudova u pogledu stepena vjerske tolerancije. O tome svjedoče povjerljivi dokumenti austrougarske administracije. Prema jednoj procjeni vojno-obavještajne službe upućene Ministarstvu rata u Beču zaključujemo da je državna vlast nezadovoljna radom lokalnog katoličkog sveštenstva, ukazujuću na mogućnost da su neke vodeće ličnosti katoličkog klera sklopile tajni sporazum sa sveštenstvom grčkoistočne crkve. U drugom dokumentu, izvještaju nastalom za potrebe Ministarstva bogoštovlja i nastave Austrougarske, namjesnik Atems detaljno analizira situaciju u ovom resoru i napominje da pojedini katolički sveštenici otvoreno podržavaju stranačku politiku „Sloge“. Prema izvještaju namjesništva, u sprovođenju takve politike prednjačio je don Ivan Učelini. „Dok je bio administrator župske crkve u Zankovićima (općina Spič), svojim je vladanjem uvelike krnjio ugled državne vlasti u onoj najjužnijoj tački naše Monarhije.“ Kao veliki pristalica „Sloge“ udružio se sa pravoslavnim žiteljima Spiča, predvodeći političku akciju protiv spičanskog načelnika i njegove stranke. Iako je bio izričito opomenut od političke vlasti, on se i dalje javno i privatno rugao poglavarstvu u Kotoru, te je zbog takvih postupaka biskup odlučio da ga premjesti

⁶⁸ Kostić V, *Traganje za istinom o zbivanjima u Boki 1895*, Tivat, 2005, str.

iz Spiča u Škaljare. Međutim, njegova politička uvjerenja bila su prepreka njegovoj službi u Boki, pa je na zahtjev austrijskih vlasti don Ivan Učelini premješten u Pulu. Da bi suzbili takve tendencije, u navedenim izvještajima se preporučuje nadležnom ministarstvu u Beču da se tolerantni katolički sveštenici premijeste iz Boke, a da ih u njihovim župama zamijene franjevci iz Bosne i Hercegovine, koji bi sigurno zauzeli oštar stav spram grčkoistočne crkve na ovom području.⁶⁹

Iako primjere dogmatske isključivosti možemo pronaći u većem broju dokumenata, stanje na terenu u mnogome demantuje takva pisanja. Određene negativnosti u odnosima Katoličke i Pravoslavne crkve na ovom prostoru završavale su se uglavnom na nivou službene ili privatne prepiske. Stoga ih možemo označiti kao epizodne pojave, jer je kultura zajedničkog života naroda na Crnogorskom primorju, uprkos svim izazovima, opstala do danas. Dok je na globalnom nivou obilježavanje jubileja – 1700 godina od objavljivanja Milanskog edikta poslužilo Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi za uspostavljanje što prisnije saradnje, na Crnogorskom primorju stoljećima opstoje ekumenističke ideje materijalizovane u obliku dvooltarskih crkava. Čuvanje ove tekovine je prvenstveno u nadležnosti crnogorskih državnih organa i institucija, koji treba konkretnom djelatnošću da pokažu kako zalaganje za multikulturalnost nije dnevno-politička poštapalica, već projektovana strategija koja se naslanja na najdublje slojeve naše duhovnosti. U suprotnom, dvooltarske crkve, kao i drugi spomenici zajedništva naroda sa ovog područja, mogu postati balast za crnogorsko društvo, tj. osnov mogućih nesporazuma i podjela.

⁶⁹ Beroš J, *Neke policijske mjere austrijskih vlasti u Boki Kotorskoj za vrijeme Prvog svjetskog rata*, Istorijski zapisi, god. XVII, knj. XXI, sv. 3, Titograd, 1964, str. 568 – 572.